

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Magyar Adél

**AZ ÉRTELMI FOGYATÉKOS GYERMEKRŐL ÉS FELNŐTTTRŐL ALKOTOTT MENTÁLIS KÉP
ALAKULÁSA – AZ ELZÁRÓ, GYÓGYÍTÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZMÉNYRENDSZER TÜKRÉBEN –
A KEZDETEKTŐL A 19. SZÁZAD VÉGÉIG**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Prof. dr. habil. Pukánszky Béla DSc

Pécs

2017

1. Az értekezés és az azt megalapozó kutatás tárgya

A disszertáció alapját képező kutatás fő témája az értelmi fogyatékos gyermekről és felnőttől alkotott társadalmi meghatározottságú mentális kép, az „értelmifogyatékos-kép” története. A *gyermekkor- és mentalitástörténeti nézőpont* szerinti rekonstrukciót a rendelkezésre álló forrásanyag alapján, az antikvitástól a 19. század végéig végeztük el. Célunk volt, hogy a kutatás során feltárt elsődleges és másodlagos források analitikus elemzése és komparatív értelmezése után szintetizáló elemzést nyújtsunk az értelmifogyatékos-képek történeti korszakokként változó és az adott korszakban egymás mellett is létező variánsairól.

A gyermekkortörténeti-mentalitástörténeti kutatás társadalomtörténeti és intézménytörténeti összefüggései indokoltá tették, hogy kutatásunkat kiterjesszük az értelmi fogyatékos emberek és más, a társadalmi többség által stigmatizált személyek elzárására, gyógyítására és fejlesztésére létrejövő intézményrendszer kialakulásának és differenciálódásának történetére is. Az intézménytörténeti háttérrel a kezdetektől (a „bolondok” kategóriájába sorolt differenciálatlan embertömeg elzárására létesített asyllumok megjelenésétől) a 19. század végéig rekonstruáltuk. Addig, amíg Európában megkezdődött az értelmi fogyatékos személyek befogadására és fejlesztésére szánt intézmények institucionalizációja.

2. Az értelmifogyatékos-kép mentalitástörténeti értelmezése

Egyre több pedagógiatörténeti historiográfiai elemzés szerzője hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzetközi és hazai pedagógiatörténeti kutatásokban, az utóbbi évtizedekben a kutatási tematika, az elméleti háttér és az alkalmazott módszerek jelentős fejlődése tapasztalható (Tenorth, 1997, Németh, 2011). A kutatói szemléletváltás és az elméleti alapok terén bekövetkezett fejlődés jól látható következménye a klasszikus historizáló szemléletmódtól való távolodás, ezzel egyidejűleg az interdiszciplínák felé való nyitás. Jól érzékelhető ez a változás a társadalomtörténetnek, a kultúrtörténetnek és a posztmodern történetírásnak a pedagógiatörténet-írásra gyakorolt szemléletformáló hatásában (Németh, 2011, 149-150.). A mentalitástörténeti alapokon álló gyermekkortörténet megteremtője *Philippe Ariès* (1960), akinek klasszikus tézisei ma már vita tárgyát képezik, de tudományalakító és szemléletformáló jelentősége megkérdőjelezhetetlen.

A gyermekkortörténet utóbbi évtizedekben publikáló szerzői szerint a gyermekkor egy adott korszak és kultúra társadalmi közegében keletkező szociális konstrukció (Hawes és Hiner, 2000, Szabolcs, 2011, Jencks, 1996, Hendrick, 2000). Ennek az adott társadalmi-történeti közegben megkonstruált gyermekkorak része a gyermekkép, azaz a gyermekről alkotott elvont, mentális kép. A gyermekkép olyan szociális közegben létrejövő mentális-eszmei konstrukció, amely azokból a véleményekből, teóriákból, koncepciókból, narratívumokból és ezekre épülő elvárásokból szerveződik szorosabb vagy lazább szerkezetű egységbe, amelyeket a gyermekről, a gyermekségről az absztrakció szintjén fogalmazznak meg az adott korszak és kultúra szereplői.

Ennek megfelelően az értelmi fogyatékos gyermekről és felnőttéről alkotott képet is egy olyan *mentális konstrukcióként* értelmeztük, amelyben az adott korszakban és kultúrában az értelmileg akadályozott gyermekre és felnőttre vonatkozó gondolatok, vélekedések, teóriák, koncepciók (és prekonceptiók), előítéletek és más narratívumok öltenek testet.

Így egy adott korszaknak és kultúrának az értelmi fogyatékos gyermekről és felnőttéről alkotott képét nem tekinthetjük homogén egységnek. Eltérő meggyőződéseken és ideológiai alapokon nyugvó mentális konstrukciók diskurzusa figyelhető meg egy-egy történeti korban és kultúrában. Ma már az ép gyermekekkel foglalkozó gyermekkortörténeti publikációk többségében is egymás mellett létező, egymással „vitakozó” gyermekképekről olvashatunk. (Lásd pl. Golnhofér és Szabolcs, 2005. Szabolcs, 2011.)

3. A kutatás interdiszciplináris jellege

Az értelmi fogyatékos gyermekről és felnőttéről alkotott kép változásainak nyomon követésekor jelentős mértékben támaszkodtunk az általános gyermekkortörténet eredményeire, teóriáira, szaktudományos fogalomkészletére és kutatási módszereire.

Témánk sajátosan interdiszciplináris jellegéből fakadóan a disszertáció háttérét képező kutatásban felhasználtuk a társtudományok, mindenekelőtt a gyógypedagógia, a gyógypedagógia-történet, a fogyatékoságtudomány, a fogyatékoságtörténet, a pszichológiatörténet, az orvostudomány-történet tudásanyagát, de figyelembe vettük az „új történetírás” (new history) keretei között keletkezett olyan fiatal diszciplínák eredményeit is, mint például a mentalitástörténet, a hétköznapi élet története és a pszichohistoria.

3. A kutatás során alkalmazott módszerek és az eredmények értelmezését segítő modellrendszer

1. A disszertációt megalapozó kutatás során – a rendelkezésre álló forrásanyag jellegének és tartalmának megfelelően – alapvetően a klasszikus forrásfeltáró, -elemző, -értelmező és interpretáló módszert alkalmaztuk. Az *elsődleges és másodlagos* források szövegeket *analitikus, forráskritikai elemzése és komparatív értelmezése* után *szintetizáló* összefoglalást nyújtottunk a vizsgálat alá vont korszakok és kultúrák értelmifogyatékoság-képéről.

2. Az értelmi fogyatékos gyerekekről és felnőttekről alkotott kép rekonstrukciója szükségessé tette, hogy feltárjuk azt az intézményes hátteret is, amelynek keretei között az értelmifogyatékos-kép az egyes történelmi korszakokban a legmarkánsabban mutatkozott meg. Ezért elemeztük az – egyebek között – értelmi fogyatékos személyeket is elzáró, majd gyógyító és fejlesztő intézményrendszer alakulását Európában. *Vizsgálódásunk fókuszában a francia, az angol, a német és a magyar intézmények álltak.* Az eszmetörténelmi kutatás így kiegészült intézménytörténelmi rekonstrukcióval is.

3. Az alkalmazott módszerek között szerepelt az értelmi fogyatékosággal és a mentális problémákkal foglalkozó – témánk szempontjából releváns – korabeli szakmai (orvosi, pszichiátriai, pedagógiai) *diskurzusok* elemzése, értelmezése is.¹

A korabeli (német, francia, angol és magyar nyelvű) források szövegeinek feldolgozása és értelmezése szembesített bennünket egy megoldandó kutatásmetodikai problémával, amely a vizsgálat tárgyát képező korszakok „nyelvi terének” a mai „szaknyelvi tértől”, azaz a mai szakdiszciplináris fogalomkészlettől való jelentős eltéréséből adódik.

Kőszeghy Miklós és Parragh Szabolcs történészek hívják fel a figyelmet arra, hogy „...nem voltak fogyatékosok a történelemben”, azaz a 19-20. századig nem állt rendelkezésre olyan „nyelvi tér”, amelyben a társadalom a fogyatékos emberek helyzetét, a többséghez való viszonyukat meghatározhatta volna. „Bizonyos értelemben tehát ismét arról van szó – írják a szerzők –, hogy rosszul tesszük fel a kérdéseinket, ha a fogyatékosággal élők múltbeli helyzetére vagyunk kíváncsiak. Ugyanis a teljes társadalmi elutasítás vagy éppen támogatás

¹ Ilyen releváns folyamat volt a 18. századon végighúzódó és 19. század első évtizedeiben francia és német orvos-pszichiátriai körökben felerősödő, az értelmi fogyatékoság differenciál-diagnosztikáját is szolgáló diskurzus. Ennek megjelölésére az „idiócia-vita” kifejezést használjuk.

olyan *viszonyok*, amelyek intézményesen – s így nyelvileg is – ismeretlenek voltak egészen a késő újkorig.” (Kőszeghy és Parragh in: Zászkaliczky és Verdes, 2010. 532.) Óvakodtunk tehát attól, hogy a mai gyógypedagógiai, fogyatékoságtudományi fogalmakat keressük a régi korok szövegeiben, és a mai koncepciókat, elvárásokat, szakmai attitűdöket visszavetítsük a múltba. Ugyanakkor „a jelen meg nem értése elkerülhetetlenül a múlt ismeretének hiányából fakad”. (Marc Bloch szavait idézi Jacques Le Goff, 2005, 16.). Meggyőződésünk, hogy a kutató „jelenben való léte” („Sitz im Sein”), mai tudása hozzájárulhat egy kellően differenciált, de a vizsgált korszakokat az analitikus szemlélő alázatával megközelítő történelmi látásmódhoz.

A felvázolt elméleti-metodikai megfontolások és problémák is hozzájárultak ahhoz, hogy témánk meghatározásakor ne az összes fogyatékoságtípusba tartozó személyekről alkotott kép történetének rekonstruálására vállalkozzunk, hanem – a disszertáció címében is jelzett módon – szűkítsük témánkat az értelmi fogyatékos gyerekekről és felnőttekről alkotott kép történetére.

A kutatás során feltárt primer forrásanyagból leszűrhető tények közötti összefüggések érzékeltetésére a társadalomtudományi kutatásokban ismert elméleti *modellalkotás* eszközt alkalmaztuk. A társadalomtudományi modell – értelmezésünk szerint – egy olyan gondolati konstrukció, amelyben a vizsgált társadalmi-történelmi valóság egy számunkra hozzáférhető szeletéből a fontosnak ítélt elemeket emeljük ki és hozzuk kapcsolatba egymással azért, hogy értelmező-magyarázó elveket találjunk a rendszer egészének működésére. Kutatásunkban a *Könczei György és Hernádi Ilona* által több közleményben bemutatott fogyatékoságtudományi modellrendszer alkalmaztuk (Könczei és Hernádi, 2011.). Ennek a történelmi-kronológiai vetülettel is rendelkező modellrendszernek a következő modell-elemeit különböztetik meg a szerzők: 1. morális modell, 2. medikális modell, 3. szociális modell, 4. emberi jogi modell. Disszertációkban e rendszer két első elemének, a morális és a medikális modellnek a történelmi források alapján való differenciálására, újraértelmezésére vállalkoztunk.

4. A kutatói kérdések

A témára vonatkozó szekunder szakirodalom feldolgozása után a következő kutatói kérdéseket fogalmaztuk meg:

1. Alkalmazható-e az értelmi fogyatékosokról alkotott társadalmi-mentális kép feltárása, rekonstruálása során az egyes korszakok és kultúrák nagyobb léptékű áttekintését segítő *modellalkotás*, vagy meg kell elégednünk az egyes szövegek alapján kibomló fogyatékosképeknek a konkrétum szintjén való elemzésével? Másként: eredményesen használható-e az elméleti modellalkotás módszere az értelmifogyatékos-kép történetének rekonstrukciójához?
2. Kutatásunk tárgyát képezi az értelmifogyatékos-kép intézményesülése, illetve az ezt megtestesítő intézményi háttér kialakulása. Arra keresünk választ, hogy megragadható-e az értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek „elzárásának” (Foucault) folyamata a sokféle stigmát hordozó kizáró intézményesülő kirekesztésének és elzárásának folyamatában a középkor végétől a 19. század végéig. Másként: láthatóak, „vizibilisek” voltak-e az értelmi fogyatékos személyek az elzáró asyllumokba kényszerített embertömegben?
3. Az értelmifogyatékos-kép történeti alakulását feltáró kutatásunk során megvizsgáljuk azokat a korabeli szellemi, filozófiai, pedagógiai irányzatokat is, amelyek a tudományos és laikus közgondolkodás szempontjából meghatározó jelentőségűek voltak. Kutatásunkban ezek közül az eszmeáramlatok közül kiemelkedő fontosságot tulajdonítunk a felvilágosodásnak. Felmerül a kérdés, hogy a felvilágosodás korának pedagógiai irányzataiban jól tetten érhető pedagógiai optimizmus, az emberformáló, „perfektibilizáló” szándék vajon az értelmi fogyatékos személyek tekintetében is megfigyelhető volt-e.
4. Gyermek- és eszmetörténeti kutatások igazolják, hogy a 18-19. századi felvilágosodás pedagógiai irányzatainak többsége az ép gyermeket is – legalábbis az emberi teljesség ideális célállapotához képest – fogyatékos „hiánylénynek” tekintette, aki csak a nevelés révén válhat értékes emberré (Pukánszky, 2005). Felvetődik a kérdés, hogy a felvilágosodás évszázadai során széles körben elterjedő és szinte korlátokat nem ismerő nevelői ambíciók hogyan öltöttek testet az értelmi fogyatékos személyekkel való foglalkozásban. Vajon az orvosi vagy a pedagógiai szemléletmód érvényesült, vagy pedig kialakult a két látásmód valamiféle szintézise?

5. A kutatás során vizsgált történeti korszakok értelmi fogyatékos-képének rekonstrukciója

Az *antikvitás* értelmifogyatékos-képét rekonstruálva arra a megállapításra jutottunk, hogy a mai értelemben vett „fogyatékoság” mint gyűjtőfogalom ezekben a kultúrákban még nem létezett, ezért egységes attitűd sem alakult ki a társadalmi többség mentalitásában. Az egyes fogyatékos-típusokkal élő emberek megítélése, a róluk alkotott kép eltérő volt egy-egy kultúrán belül is. Általános jellemző vonása e korszaknak, hogy az antikvitás társadalmainak többségében az emberek a betegséget és a fogyatékoságot (így az értelmi fogyatékoságot is) a feldühödött istenek vagy más természetfölötti hatalmak emberre mért csapásának tekintették. A különböző fogyatékos-típussal élő emberek megítélése és helyzete azonban a büntetettséget megjelenítő stigma ellenére sem volt azonos (Braddock és Parish, 2001. 14.).

Mindezek alapján az antikvitás kultúráiban élő népek értelmi fogyatékos emberről alkotott képét egységes modellé szervezni nem sikerült, legfeljebb szűkebb történeti-kulturális kontextusban érvényesülő narratívumokról beszélhetünk. A fogyatékoságnak (egyebek között az értelmi fogyatékoságnak) a bűnös embere lesújtó isteni csapásként való értelmezése, és a fogyatékos ember stigmatizált mivoltának ebből való eredeztetése azonban ezekben a kultúrákban nem mutatható ki egységesen.

Az *európai középkor* évszázadainak mentalitásában már találunk olyan elemeket, amelyek egy jobban körvonalazható paradigmátikus arculatot mutatnak. Az értelmifogyatékos-kép már valamivel egységesebbnek mondható, mint az ókorban, még akkor is, ha tudjuk: a középkori emberek gondolkodásmódja, mentalitása is sok eltérést mutatott, többek közt a kulturális beágyazottság, a társadalmi helyzet és a személyes tapasztalat függvényében. A tettekben megnyilvánuló felebaráti szeretetben gyökerező karitás érzülete az elesett, rászoruló és fogyatékos embereket befogadó, segítő gesztusokban is testet öltött. Ez hozta létre az első befogadó intézményeket, menedékházakat, asyllumokat, amelyeket a rászoruló, elesett és fogyatékos emberek számára létesítettek.

Az is megfigyelhető, hogy a karitatív-segítő, befogadó társadalmi attitűd mellett a középkor végén már felerősödik a kisebbséghez tartozó emberek stigmatizálására, elzárására, majd száműzésére irányuló törekvés is. Az irodalmi művekben feltűnő titokzatos bárka, a Bolondok Hajója pedig a kitaszítás, a száműzés metaforája lesz, a vízen úszó börtön, amely a megtisztulást szimbolizáló víztömegben lebegve a túlvilág felé viszi tehetetlen utasait.

Mindezek összegzéseként a középkori értelmifogyatékos-emberkép jellemzésére a „kirekesztéssel szembeforduló karitatív modell” elnevezést tartjuk a legkifejezőbbnek.

A középkor végén, a reneszánsz és a reformáció korának mentalitását szemlélve már egyre nagyobb mérvű változásoknak lehetünk tanúi a mentalitás, a közgondolkodás terén. Az egyház szerepvállalása a fogyatékos gyermekek intézményes felkarolásában és megsegítésében egyre inkább visszaszorult, az elszigetelődő és befelé forduló kolostorok lakói egyre kevésbé vállaltak részt a világi karitatív munkában. Megszületett a „bolond” gyűjtőfogalma, amely gondolati kategóriába a többségi mentalitás mindenkit besorolt, akinek viselkedése a konvenciótól eltérő, zavaró, aki az elvárt világi és egyházi normákhoz nem illeszkedik.

A róluk alkotott kép alakulását a szokatlantól, az idegentől, a megszokott társadalmi normától eltérő viselkedéstől való félelem határozta meg. Ez a xenofóbia motiválhatta az értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek megítélését, és besorolását azon teremtmények körébe, akik a felfogás szerint veszélyt jelenthetnek a többség számára. A félelem sokszor vált tömeghisztériává, és manifesztálódott boszorkányüldözésben, inkvizícióban, „boszorkányfattyak”, „váltott gyermekek” és „monstrumok” elpusztításában.

Azt is láttuk, hogy az értelmi fogyatékoság bizonyos fajtáival, az értelmi fogyatékos személyek bizonyos köreivel szemben a többség nem feltétlenül viselkedett kirekesztően. A Down-szindrómás fiatal emberek reneszánsz korabeli festményeken való – őket nem stigmatizáló, hanem a többiekkel egyenrangú személyként láttató – ábrázolásmódja ezt a kivételes helyzetet látszik igazolni (Levitas és Reid, 2003, Starbuck, 2011, Leach, 2013a és 2013b). A korabeli színpadi művekben (a farce-komédiákban) és a képzőművészetben (kőmetszés-tematika) pedig a „bolondság” egyfajta stilizált, tárgyiasult formát ölt. „Beszenyező, romboló anyagnak” tekintik a bűnhöz hasonlóan, ami a közkeletű középkori felfogás szerint „le mosandó, elpusztítandó” (Huizinga, é. n. 208.). A bolondság eltávolítható, kimetszhető az ép testből éppen úgy, mint ahogyan eltávolíthatók a társadalom ép szövetéből a nemkívánatos, stigmatizált személyek.

Mindezek alapján a reneszánsz és a reformáció időszaka bolondsággal kapcsolatos attitűdjeinek összefoglaló megjelölésére a „fokozódó stigmatizálás és kirekesztés modellje” elnevezést tartjuk helytállónak.

A felvilágosodás koráról megállapíthatjuk, hogy a középkor, a reneszánsz és az azt követő, a 19. század elejéig tartó korszakok nyugat-európai társadalmaiban az értelmi fogyatékos emberek és a pszichiátriai betegek helyzete összefonódott a tágabb értelemben vett „bolond”

gyűjtőkategóriájába sorolható személyek sorsával. A mindenkori társadalmi többség őket is a normáktól zavaró mértékben eltérőnek, „abnormálisnak” tartotta. Kezdetben stigmatizálták, kirekesztették, illetve elzárták, később pedig medikális kezelésnek vetették alá őket, amely kezelésben a felvilágosodás pedagógiai optimizmusát kifejező jellemformálás, „normalizálás”, „perfektibilizálás” elemei váltak egyre erősebbé.

A foucault-i értelemben vett (Foucault, 2004) „nagy” elzáró intézménytípus, a „klasszikus” asylum jelentősége a 18. század végi kiteljesedett formájában kettős. *Egyfelől* megkoronázza, de nem zárja le a felvilágosodás moralizáló fejlődési periódusát. Az értelmi fogyatékos személyek, „bolondok”, valamint a mentális zavarokkal küzdő, pszichiátriai betegek pedagógiai eszközökkel történő tökéletesítése, normalizálása ugyanis az ezt követő korszakok intézményeiben is tovább folyik. *Másfelől* viszont a nagy elzáró intézmények fejlődésük csúcán, a 18-19. század fordulóján utat nyitnak egy új korszaknak. Ekkorra egyre markánsabban kettéválik az intézményrendszer a „gyógyító asylumok”-ra és a „megőrző intézetek”-re.

A 19. században ez az intézményi differenciálódás egyre határozottabb formát ölt:

a.) Elzáró, megőrző, gondozó intézetek működtek kizárólag a gyógyíthatatlannak tartott értelmi fogyatékos személyek számára, akiket a korabeli (elsősorban német és francia orvos-szerzők által folytatott) szakterminológia diskurzus a „*idióca*” kategóriájába sorolt.

b.) A pszichiátriai betegek számára új típusú, úgynevezett „*gyógyító asylumok*” (elme-gyógy-intézetek) nyíltak meg, amelyekben a gyógyítva fejlesztő és személyiséget alakítva korrigáló-nevelő (mediko-pedagógiai) funkciók erősödtek fel. Ezekbe az intézetekbe *kivételképpen értelmi fogyatékos személyek is* bekerülhettek, illetve benn maradhattak.

A gyógyító asylumokban a 19. században egy ideig tovább élt a 18. századi gyökerekre visszavezethető „*morális kezelés*” (moral treatment) gyakorlata – kiegészülve a fejlődő orvostudomány szakmai repertoárjába tartozó kezelésekkel, terápiákkal.² Később, a század folyamán a medikális jelleg vált uralkodóbbá. Ezt jól demonstrálta a 19. század elején még domináns (német eredetű) „romantikus” pszichiátria (pl. Reil és Heinroth) és a „szomatikus”

² Az ún. „erkölcsi kezelés” (moral treatment, traitement moral), az 1700-as évek utolsó évtizedeitől kezdve jelent meg az elzáró asylumokban alkalmazott módszerek között, egyre inkább kiszorítva a különféle mentális károsodással élő vagy értelmi fogyatékos személyek megkötözését, testi bántalmazását és fizikai kényszerítését. A morális kezelés célja a bentlakók lelki életének megfigyelése, viselkedésük pszichológiai és pedagógiai eszközökkel való befolyásolása, gondolkodásmódjuk, erkölcsi habitusuk alakítása volt.

irányzat (pl. Jacobi és Griesinger) diskurzusának eredménye, amely az utóbbi előretöréséhez vezetett.

A 19. század folyamán az elmebetegség és az idiócia témakörében folytatott szakmai diskurzusokban sajátos kettősség erősödött fel:

Egyfelől a pszichiátriai beteg emberek egyre jobban „láthatóvá” váltak a 19. század erőteljesen fejlődő nyugati társadalmában és kultúráiban. Státuszuk értéke – a szomatikus betegséggel való élés, a „betegszerep” pozitív megítélése következtében – növekedett (lásd: Porter, 2002). Az elmebetegséget mediko-pedagógiai eszközökkel befolyásolhatónak, gyógyíthatónak tartották.

Másfelől az értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek – a 19. század első felében – szinte teljesen „láthatatlanok” maradtak. Továbbra is az őket megtartó családban, falusi közösségben, a számukra kis számban létesített „megőrző intézetekben” vagy éppen a számukra emberbaráti gesztusból megnyíló gyógyító asylumokban rejtették el őket.

Ez a helyzet csak akkor változott meg valamelyest, amikor a 19. század elején a közvélemény figyelmét felkeltette egy sajátos „endémiás tájbetegség”, a *kretenizmus*.

A század folyamán felerősödött egy orvos-szakmai diskurzus, amely a kretenizmusról, illetve a kretenizmussal élő gyermekekről és felnőttekről szólt. Erőfeszítések történtek a betegségként definiált jelenség okainak feltárására, megelőzésére és esetleges gyógyítására, a kretén személyek fejlesztésére, nevelésére.

A korszak összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy a 19. század során a korábbi időszakokat jellemző bolondság-kép két ágra bomlik.

1. A pszichiátriai betegek szerepe felértékelődik, a közvélemény őket kímélendő, gyógyítandó embereknek látja (Porter, 2002).

2. Az értelmi fogyatékos emberek láthatóvá válásának folyamata csak jóval lassabban halad előre. Az ő esetükben a kretenizmus-diskurzus, valamint az abba bekapcsolódó reformer gyógy-pedagógusok felvilágosító munkája és gyógyító-fejlesztő intézményeik nyitottabbá válása (pl. Guggenbühl „Abendberg”-intézménye) hoz lassú átformálódást a közgondolkodásban. Ennek következtében a kretén személyek és általában az értelmi fogyatékosággal élő emberek gondozásának és gyógyítva nevelésének ügye a század során egyre inkább társadalmi közügyé vált.

6. Válasz a kutatási kérdésekre

1. A kutatás azt a meggyőződésünket erősítette, hogy a modellalkotás jól alkalmazható, a nagyobb összefüggésekre rávilágító módszer az egyes korok és kultúrák értelmifogyatékos-képének rekonstruálásakor. Óvakodtunk attól, hogy a sokszor rendkívül hiányos forrásanyag alapján olyan következtetéseket vonjunk le, amelyek túlzottan általános érvényű megállapításokhoz vezethetnek. Egy-egy történeti korszak társadalmának „kulturális alrendszerében” számos értelmifogyatékos-kép létezhetett párhuzamosan egymás mellett – mint ahogyan a „többségi” gyermekről alkotott kép is diverzitást mutat, ha azt alaposabban szemügyre vesszük. Az általánosság érvényével legfeljebb annak megállapítására szorítkozhatunk, hogy az adott korszakban és kultúrában milyen vonások váltak dominánssá a párhuzamosan létező értelmifogyatékos-képekben.

2. Kutatásunk tapasztalatai alapján megfogalmazhatjuk, hogy az értelmi fogyatékos személyek csak igen csekély mértékben voltak láthatóak a vizsgált időszakban. A nagy „elzáró intézményekben” (ha egyáltalán bekerültek oda) beleolvadtak a stigmatizált és kirekesztett emberek tömegébe, és így szinte észrevétlenek maradtak. Láthatóvá válásuk kezdeteiről csak attól fogva beszélhetünk, amikor a 19. század elején felerősödő idiócia-diskurzus során az értelmi fogyatékoság lassanként már egy egyre markánsabb kontúrokkal rendelkező, önálló kategóriaként jelent meg az orvosi-pszichiátriai szakirodalomban. Illetve, amikor az egyes szakírók és gyakorló orvosok a gyógyíthatatlanok kategóriájába sorolva elkülönítették őket a „gyógyítható” pszichiátriai betegek körétől, és „kizárták” őket a gyógyításra szakosodó asyllumokból (Reil, 1803, D’Ester, 1842, Shorter, 1997, Porter, 2002).

3. Kutatásunk során jól érzékeltük a felvilágosodás pedagógiai mentalitásában kimutatható gyógyító-nevelő-perfektibilizáló szándék manifesztálódását a 19. századi gyógyító asyllumokban a pszichiátriai betegeknél, illetve a század során felerősödő kretenizmus-diskurzus következtében a kretén személyek gyógyítására, fejlesztésére, nevelésére létrehozott intézményeket irányító orvosok, pedagógusok, gyógyító pedagógusok optimista hitvallásában.

4. Kutatásunk egyik érdekes hozadéka volt annak felismerése, hogy az emberalakító, perfektibilizáló szándék nemcsak a gyakorlati pedagógia, az elméleti neveléstudomány és az egyre erőteljesebben szerveződő iskolarendszerek területén éreztette hatását, hanem a korabeli tághatárú orvostudomány és gyakorlati orvoslás terén is. Eredményeink is megerősítették, hogy az orvostudomány és a gyógyító orvoslás kompetencia-határai akkor még képlékenyebbek és átjárhatóbbak voltak. Korabeli orvos szerzők pedagógiai tárgyú műveinek tanúsága szerint

erőteljesen foglalkoztatta őket az emberalakítás, a nevelés kérdésköre is (Heinroth, 1823, Heinroth, 1825, Reil, 1803).

A felvilágosodás medikális, orvosi, pedagógiai és andragógiai fejlesztő törekvéseiből álló komplex hatásrendszer jellemzésére, illetve az adott korszakban működő asylumok tevékenységének leírására a Charles-Olivier Doron idézett tanulmányában használt „*medikopedagógia*” kifejezés alkalmazását tartjuk legkifejezőbbnek (Doron, 2015). E fogalom beemelésével egyúttal a (gyógy)pedagógiatörténeti, fogyatékoságtörténeti kutatásokban alkalmazott tradicionális fogalmi rendszer egy ponton történő kiegészítésére is javaslatot teszünk.

7. A kutatás további perspektívái

A kutatás során és az értekezés készítésekor olyan metodikai és tartalmi kérdések merültek fel, amelyek további vizsgálatokat igényelnek. A feltárt forrásanyag mindemellett új témákat és új, interdiszciplináris megközelítési módokat is felvetett. További kutatásra vár a huszadik-huszonegyedik században lezajló változások megragadását is szolgáló, két további paradigmátikus rendező elv, *a szociális és az emberi jogi modell* gyermekkortörténeti-fogyatékoságkép-történeti megközelítése és elemzése.

A tézisfüzetben felhasznált irodalom

- Ariès, Philippe (1960): *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Éditions du Seuil, Paris, 1960. Magyarul a *Gyermek, család, halál* című kötetben. Gondolat, Budapest, 1987.
- Bloch, Marc (2005): *Gyógyító királyok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Braddock, David, L. és Parish, Susan, L. (2001): An Institutional History of Disability. In: Albrecht, Gary L., Seelman, Katherine és Bury Michael (2001): *Handbook of Disability Studies*. Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- D'Ester, Karl (1842): *Ein Wort über die öffentlichen Irrepflege im Allgemeinen und über die Irrenheilanstalt zu Siegburg in's Besondere. Zur Verständigung den Mitgliedern des Rheinisen Provinzial-Landtages vertauungsvoll gewidmet von Dr. Karl D'Ester praktischem Arzte, Wundarzte und Geburtshelfer*. I. &W. Boisserée, Köln. URL: <http://www.floerken.de/texte/1842%20ester.htm> [2016.09.22.]

- Doron, Claude-Olivier (2015): Felix Voisin and the Genesis of Abnormals. *History of Psychiatry*, November 16. URL: https://www.academia.edu/11610981/F%C3%A9lix_Voisin_and_the_genesis_of_abnormals [2016.09.22.]
- Elias, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Gondolat, Budapest.
- Foucault, Michel (2004): *A bolondság története*. Fordította Sujtó László. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Eötvös József, Könyvkiadó, Budapest.
- Hawes, Joseph M. és Hiner, N. Ray (2008): Hidden in Plain View: The History of Children (and Childhood) in the Twenty-First Century. *The Journal of the History of Childhood and Youth*, Volume 1, Number 1, Winter 2008. 43-49.
- Heinroth, Johann Christian August (1823): *Lehrbuch der Seelengesundheitskunde* (In zwei Bänden) Vogel, Leipzig.
- Heinroth, Johann Christian August (1825): *Anweisung für angehende Irrenärzte zu richtiger Behandlung ihrer Kranken. Als Anhang zu seinem Lehrbuche der Seelenstörungen*. F. C. W. Vogel, Leipzig.
- Hendrick, H. (2000): The Child as a Social Actor in Historical Sources: Problems of Identification and Interpretation. In: Christensen, P. és James, A. (szerk., 2000.): *Research with Children. Perspectives and Practices*. Routledge - Falmer, London, 36-61.
- Huizinga, Johan (é. n.): *A középkor alkonya*. Szerb Antal fordítása. Athenaeum, Budapest. URL: <http://mek.oszk.hu/15300/15381/?from=rss> [2017. február 15.]
- Jenks, Ch. (1996): *Childhood*. Routledge, London – New York.
- Kószeghy Miklós és Parragh Szabolcs (2003): „... nem voltak fogyatékosok a történelemben.” A fogyatékoság jelensége a történettudományban. In: Zászkaliczky Péter és Verdes Tamás (szerk., 2010): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. ELTE Eötvös Kiadó, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest. 527.
- Leach, Mark (2013a): *Down Syndrome diagnosis at the Adoration of the Christ Child. Down Syndrome Prenatal Testing. A Resource for Information Seekers*. URL: <http://www.downsyndromeprenataltesting.com/down-syndrome-diagnosis-at-the-adoration-of-the-christ-child> [2016.09.22.]

- Leach, Mark (2013b): *A portrayal of Heaven on Earth: The Adoration of the Christ Child. Down Syndrome Prenatal Testing. A Resource for Information Seekers*. URL: <http://www.downsyndromeprenataltesting.com/a-portrayal-of-heaven-on-earth-the-adoration-of-the-christ-child/> [2016.09.22.]
- Le Goff, Jacques (2005): Előszó Marc Bloch Gyógyító királyok című könyvéhez. In: Bloch, Marc (2005): *Gyógyító királyok*. Osiris Kiadó Budapest.
- Levitas, A. S. és Reid, C. S. (2003): An angel with Down syndrome in a sixteenth century Flemish Nativity painting. *American Journal of Medical Genetics*, 399-405. PubMed, Wiley-Liss, Inc. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12522800> [2016.09.22.]
- Németh András (2010): A pedagógiatörténet funkcióváltozása és annak megjelenése a hazai kutatásokban. In: Szabolcs Éva (szerk.): *Neveléstudomány – reflexió – innováció*. Az ELTE PPK Neveléstudományi Intézet 2010. április 16-án tartott konferenciájának előadásai. Gondolat Kiadó, Budapest. 149-187.
- Porter, Roy (2002): *Madness – A Brief History*. Oxford University Press, Oxford, New York. URL: <https://cdn.preterhuman.net/texts/history/Madness%20-%20A%20Brief%20History.pdf> [2016.09.22.]
- Reil, Johann Christian (1803): *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen*. In der Curtschen Buchhandlung, Halle.
- Shorter, Edward (1997): *A History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*. John Wiley and Sons, Inc. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore, Weinheim. Kindle Edition.
- Starbuck, John, M. (2011): On the Antiquity of Trisomy 21. Moving Towards a Quantitative Diagnosis of Down Syndrome in Historic Material Culture. *Journal of Contemporary Anthropology*. Vol II. Issue 1. URL: <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=jca> [2016.09.22.]
- Szabolcs Éva (2011): *Gyermekből tanuló. Az iskolás gyermek, 1868-1906*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tenorth, Heinz-Elmar (1997): A kézmű dicsérete, az elmélet kritikája – a németországi pedagógiai historiográfia helyzetéről. *Magyar Pedagógia*, **97**. 2. szám, 111-125.

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

Magyar Adél (2016): Mítosz és valóság. Philippe Pinel szerepe a modern gyógyító pedagógia megalapozásában 1. rész. Carissimi, 7. évf. 3. szám, 7-9. ISSN: 1338-2438, ISSN: 1338-2446 (online)

Magyar Adél (2016): Mítosz és valóság: Philippe Pinel szerepe a modern gyógyító pedagógia megalapozásában 2. rész Carissimi, 7. évf. 4. szám, 6-8. ISSN: 1338-2438, ISSN: 1338-2446 (online)

Magyar Adél (2016): Mítosz és valóság: Philippe Pinel szerepe a modern gyógyító pedagógia megalapozásában 3. rész Carissimi, 7. évf. 5. szám, 6-9. ISSN: 1338-2438, ISSN: 1338-2446 (online)

Magyar Adél (2015): Egy lezáró-szintetizáló és új utakat kereső reformer: Philippe Pinel (1745-1825) In: György Juhász, Ádám Nagy, Terézia Strédl, Anita Tóth-Bakos (szerk.): A Selye János Egyetem „Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban” című nemzetközi tudományos konferenciájának tanulmánykötete. Selye János Egyetem, Komárno, 201-213. ISBN: 978-80-8122-144-6

Magyar Adél (2015): Stigmatizálás, kirekesztés, elidegenítés, elzárás: Az értelmi fogyatékos emberről alkotott kép változása és az elzárás intézményrendszerének kialakulása az újkori Európában. In: Torgyik Judit (szerk.): Százarcú pedagógia. International Research Institute, Komárno, 241-244. ISBN: 978-80-89691-17-3

Magyar Adél (2015): Stigmatizálás, kirekesztés, elidegenítés, elzárás: Az értelmi fogyatékos emberről alkotott kép változása és az elzárás intézményrendszerének kialakulása az újkori Európában In: Torgyik Judit (szerk.): III. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia: Vzdelávacia, vyskumná a metodická konferencia. Konferencia helye, ideje: Komárno, Szlovákia, 2015.01.12-2015.01.14. International Research Institute, Komárno, 2015. 53. ISBN: 978-80-89691-167-6

Magyar Adél (2014): Az értelmileg akadályozott gyermekről és felnőttéről alkotott kép a középkorban. In: Fizel Natasa, Nóbik Attila (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 125-140. ISBN: 978-615-5455-10-0

Magyar Adél (2014): A korai fejlesztés közelmúltjának története és a fogyatékos gyermekről alkotott kép változásai. In: György Juhász, Kinga Horváth, Strédl Terézia, Zuzana Árki (szerk.): Oktatás és tudomány a XXI. század elején. 2014.09.16-2014.09.17. A Selye János Egyetem Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötetei, 7. Selye János Egyetem, Komárno, 331-339. ISBN: 978-80-8122-103-3

Magyar Adél (2013): A korai fejlesztés intézményesülési folyamatának interpretálása Armin Sohns gyógypedagógia-történeti publikációiban. In: György Juhász, Kinga Horváth, Zuzana Árki, József Keserű, Attila Lévai, Zoltán Seben (szerk.): „Új Kihívások a Tudományban és az Oktatásban”. A Selye János Egyetem nemzetközi tudományos konferenciája. 2013. szeptember 17-18. Komárno. 189-196. ISBN: 978-80-8122-073-9

